

Küzdelem a kisprózával

ZSIGMOND ZALABAI
THE FIGHT WITH PROSE

82(091):821.511.141 (437.6)"1960/1980"
821.511.141 (437.6)(091)"1960/1980"

Hungarian literature in Slovakia, prose.

Kiindulási pontok

A szlovákiai magyar irodalom a maga összképében mindmáig félkész irodalom; műnem- és műfajszerkezete kialakulatlan, aránytalan, s a fejlettségnek meglehetősen egyenetlen szintjén áll. A műnemek erőteljes vonásai halványabb kontúrokkal, elmosódóbb, olykor alig-alig látható színekkel váltakoznak. A legtöbb eredményt – aligha vitatható – a líra hozta; a legkevesebbet – ez sem igen vonható kétségbe – a dráma. Az epika értékszintje az említett két műnem között jelölhető ki; a novella- és elbeszélésirodalom csúcsteljesítményei ugyanakkor a prózán belül is a líra esztétikai standardjának a közvetlen szomszédságába kíváncsoznak. Duba Gyula, Rác Olivér, Gál Sándor legsikeresebb írásainak a harmadvirágzás vitathatatlan értékei között a helyük; néhány fiatal novellista – Bereck József, Kovács Magda és Grendel Lajos –, aki a stíluskészségnek, az anyagformáló képességnek már most birtokában van annyira, mint az imént említettek, ugyancsak megnyugtató úton halad az értékteremtés felé. Egy igényesen válogatott antológiával – kiadása, az értékösszegezést elvégzendő, egyre sürgetőbb feladat – novellistáink ma már nem vallanának szégyent az összmagyar kispróza vagy a kortárs szlovák irodalom viszonylatában sem. Némi megnyugvással könyvelhetjük el tehát az eddigi eredmények legjavát; óva intenénk azonban attól, hogy az elégedettség hibájába essünk. Az alábbiakban – három szakaszt különböztetve meg kisprózánk fejlődésében – arra keressük a választ, hogy honnan indult, hol tart, illetve merre fejlődhet tovább novellisztikánk, elbeszélésirodalmunk. Előbb az ötvenes évek alapozásáról, majd a hatvanas–hetvenes évek kibontakozásáról, végül a jövő lehetőségeiről szólnunk tehát.

Az ötvenes évek

„legnehezebb műfajá”-nak, mint azt Fábry Zoltán kimutatta, a novella bizonyult. 1960-ban írott, több mint egy évtized eredményeit mérlegre tevő nagy tanulmányá-

ban, Az *igényesség műfajában* keserűen tapasztalta, hogy a szlovákiai magyar kispróza „egy helyben topog, nem tör ki tehetetlenségi köréből, formában és tartalmában megrekedve nem mozdul, minőségileg stagnál”. Hiába vállalkozott Fábry a bíráló elemzésen túlmenően még pedagógiai szerepre is, arra, hogy összegezze a műfaj formai követelményeit és törvényszerűségeit – az elmélet máról holnapra nem vethet véget novellairodalmunk szemléleti, formai és tartalmi korszerűtlenségének; kisprózánk még egy ideig kénytelen volt a líra – e természeténél fogva is nyugtalanabb, nyitottabb, stílusváltásra fogékonyabb műnem – árnyékában maradni. Jellemző tünet: a *Fiatal szlovákiai magyar költők antológiája* (1958) valóságos vihart kavart; a költészetet is, a kritikát is a korábbi líraeszmény felülvizsgálására készítette azzal, hogy – mindenekelőtt Cselényi László és Tözsér Árpád jóvoltából – szenvedélyesen vallotta, hirdette az újítás lehetőségét és szükségszerűségét. A nem sokkal később, 1960-ban megjelent novellaantológia, a *Szlovákiai magyar elbeszélők* viszont semmilyen tekintetben nem hozott megújulást. Turczel Lajos e gyűjtemény kapcsán ugyanolyan keserűen fogalmazott, mint Fábry: „...novellaírásunkat a fejlődésben, korszerűsítésben főképpen két fogyatékoság fékezi: az egyre inkább elavuló formai tradíció nyúgái és a mai, korszerű tematika hiánya. Egy-egy novellát olvasva sokszor az az ember érzése, mint hogyha novellairodalmunk nemcsak a klasszikus értékeket jelentő, de ma már kizárólagos példaképül nem szolgálható Mikszáthon és Móriczon, hanem még Baksay Sándoron és Jakab Ödönön sem jutott volna túl...”

Egysíkú és jellegtelen képet mutat a szlovákiai magyar novellisztika 1948 és 1963 között; másfél évtizedes léte élőhalott-lét, tengődés, kudarcra ítélttség. Formájában avított, szemléletében dohos, tematikájában vértelen volt ez a próza; közte és a kortárs magyar kispróza között legalább akkora szakadék tátongott, mint egykoron a népnemzeti iskola megkésett epigonjai és a *Nyugat* új szellemet, új formát teremtő alkotói között. Iskolás hibáit (a lélektani kidolgozatlanyságot, a jellemzési fogyatékosságokat, a képszerűség rovására menő eseményelmondást, a riportszerűen nyers élményközlést, a szerkesztetlenséget, a történet szétlocogását, a moralizáló végkommentárokat) fölösleges volna most részletezni vagy példákkal igazolni (megtette ezt Fábry a már említett tanulmányában); kíséreljük meg ehelyett azt, hogy kisprózánk korai szakaszának néhány belső paradoxonára, alapvető önellentmondására hívjuk fel a figyelmet.

Az első: népinek tudja és vallja magát a harmadvirágzás új novellistáinak a legtöbbje. Indítójuk a falu, élményforrásuk a paraszti közösség élete. Ösztöneik és eszményeik – a falu fölemelése a szocializmus kínálta lehetőségek között – mágnesként ehhez a közösséghez vonzzák őket. Népiesen akarnak hát szólni; a hűségki nyilvánítás azonban görccsé merevül, álnépiességé sekélyesedik, korszerűtlenségé pocsolyásodik. Mert – s éppen ezt nem veszi figyelembe ez a fajta irodalom – a népiességnek is vannak időbeli fokozatai, korszerű és kevésbé korszerű formái, mainak vagy jövőbelinek érzett folyományai. Más-más módon népies Petőfi és Nagy László, Tömörkény és Tamási Áron. Modernség és ósiség, szándékolatlan primitív egyszerűség és látomásosság – egy Picasso, egy Bartók életműve a bizonyíték rá – gyakorlatilag ugyanazon törő fakadnak. Kisprózánk korai szakasza éppen ewel marad adós, a szintézissel, szerényebben fogalmazva: a szintéziskísérlettel; ehelyett a kalendáriumi népiesség: a mikszáthi kedélyeskedéssel ábrázolt parasztfigurák, az

anekdotizáló-góbészkodó poentírozás, a paraszti „őserő” mítoszt hirdető móríci túlfűtött lírai naturalizmus, egyszerűen: a kanonizálódott szemlélet felé fordult, és sem a népi mítoszt, sem a természetes népi egyszerűséget nem tette magáévá. Nem tanult a mesétől sem, a balladától sem. A népies stílus (a tájnyelvi kolorit) és az álnépies szemlélet között valójában tehát feloldhatatlan ellentmondás feszült.

A második ellentmondás: realistának tudja és vallja magát ez a kispróza, ugyanakkor azonban – ma már tisztán látható – nem bírja el a szembesítést a valósággal – a szlovákiai magyar valósággal sem. Az író – ne feledjük: a sematizmus korában vagyunk! – programszerűen közel hajol a valósághoz; olyannyira, hogy nem látja a fától az erdőt, egy-egy valóságmozzanattól a valóság egészét, a kor teljes képét a maga ellentmondásaiban, múlt és jelen által egyaránt meghatározott fejlődésvonalában, reális emberi feszültségeiben. Az eredmény? Fábry Zoltán húsbavágóan pontos megfogalmazása szerint: „Az eredmény ennek megfelelően önmagától adódik: a nehézség előli kitérés s az ebből eredő gyors eredményelőleg, a botlatók, a komplikációk kerülgetése, a happy end irrealitása csak a teljesség, a hitelesség rovására történhetik, és az írás ezzel elvesíti elsődleges célját és küldetését: az igazságábrázolást, a realizmust. Mi a realizmus? Gorkij rég megmondotta: »Az emberek és életkörülményeik igaz, valószerű, kendőzetlen ábrázolása.« Mai írók emlékkönyvébe ennél fontosabb figyelmeztetést nem írhatunk.”

A harmadik ellentmondás: néhány novellistánk, el akarván kerülni a zsákutcát, amelybe a sematizmus „valóságközelisége” idején jutott, hátat fordított az eleven társadalmi valóságnak. A fürdővízzel együtt a gyereket is kiöntötte hát; s a „valóságközeliség” után a langyos témák, a légüres térben mozgó történetecskék, a semmitmondóan „egyetemes” és „általános emberi” kérdések, a detektívhistóriákkal versengő történetek, a bájos szerelmi kalandok és még bájosabb szerelmi háromszögek irodalma következett. Az akció (a sematizmus „társadalmisága”) rossz reakciót szült: társadalmon kívülséghez, vasárnapi irodalomhoz, lektúrhöz vezetett. Kisprózánk tehát csöbörből vödörbe esett.

Az 1948–1963 közötti kisprózát vizsgálva ismét igazoltnak látszik, hogy az ötvenes évek alapozása tulajdonképpen csupán az irodalmi élet intézményes formáinak a megteremtésében volt alapozás, a szó szoros értelmében vett irodalmi alapozásra s ezen belül a távlatokkal biztató esztétikai standard kimunkálására – a téma- és problémafölvetések, írói etikát, szemléletmódot és stílust összegező írói világképek megteremtésére – a későbbiek során történtek csak kísérletek.

Igazságtalanok volnánk persze, ha e kudarcokért egyértelműen csak az írókat okolnánk. Védőbeszédet nem mondunk – mert nem mondhatunk – értük: hiba nyilván a tehetségük, a fölkészültségük, az igényességek körül is volt; ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a kor objektív tényezőit – a „semmitől indulás” tudatzaivarait, a szigorúbb kritikai fogadtatás hiányát, a sematikus irodalompolitikát stb. – sem. Látnunk kell azt is, hogy bizonyos eszmék, magatartásformák, stílusirányzatok kikristályosodásához idő – az idő józanító cáfolata vagy biztató igazolása – szükségeltetik. Vörösmarty művét, a *Zalán futását* pl. szinte törvényszerűen előzte meg számtalan kisebb, a maga korában fontos, de a remekmű megszületésekor azonnal jelentéktelenebbé váló eposzkísérlet. Egy irodalom világra jötte nem jelent egyúttal életképességet is. A magunk portájára visszakanyarodva: harmincéves a har-

madvirágzás; esztétikai szempontból is figyelemre érdemesíthető novellisztikánk ugyanakkor jó, ha feleannyi idő; tizenéves még csupán.

A hatvanas–hetvenes évek

kisprózájának oly módon sikerült kikecmeregnie a sematizmusból, illetve a lektúr kátyújából, mint ama mesebeli békának a tejesköcsögből: néhány újonnan jelentkezett novellistánk addig gyúrta maga alatt a valóságot, míg olyan szilárd réteggé nem köpülte, amelyen a szociográfiai, történelmi, nemzetiségtörténeti, közösség-lélektani, egyszerűen: a társadalmi problémákat magukba foglaló írói világképek is megállhatnak. A hatvanas évek elején a szlovákiai magyar próza a jelentős szemléleti változások korát élte. A változást a „szlovákiai magyar” regények sora jelzi: Dobos László: *Messze voltak a csillagok* (1963); Rácz Olivér: *Megtudtam, hogy élsz* (1963); Dobos László: *Földönfutók* (1965); Egri Viktor: *Megmondom mindenkinek* (1965); Mács József: *Adósságtörlesztés* (1968); Ordódy Katalin: *A keskenyebb út* (1971). Ez a regénysorozat, noha 1971–1975 között egy időre megszakadt, Dobos László *Egy szál ingben* című alkotásának (1976) és Duba Gyula legújabb művének, az *Ívnek a csukáknak* (1978) köszönhetően ma is folytatódik; mintegy bizonyoságként annak, hogy prózánkban a hetvenes években sem került sor különösebb szemléletváltásra. A „szlovákiai magyar” regények, jóllehet esztétikai értékük meglehetősen különböző, eszmetörténeti szempontból – s minket most főleg ez a szempont érdekel – azonos vonásokkal tűnnek ki: történelmi és szociológiai szempontból nézik a valóságot egyéni, nemzedéki és nemzetiségi önismeretre törekednek. Emlékező és vallomásos hangvételű ez a próza; többnyire a félmúlt – az 1938–1948 közötti korszak – eseményeihez nyúl vissza; addig tehát, ameddig ezt az alkotók személyes élményanyaga, tapasztalata lehetővé teszi. A figurák sorsából gyakran a szerző életútját rekonstruálhatjuk. Önmagát figyeli tehát az alkotó, ez az önfigyelés azonban mégis szocializálódik, azáltal töltődve fel társadalmi feszültségekkel, hogy az idősebb nemzedék és a középgeneráció regényíróit ugyancsak változatos, nagy történelmi és társadalmi fordulatokban gazdag életrajzzal áldotta – verte? – meg a sors, az egyéniben tehát szerencsés módon ott rejlik a „társadalmi” is.

Miért hivatkozunk ennyit a regényekre, ha témánk a novella- és az elbeszélésirodalom? Mert kisprózánk fejlődése egybeesik a nagyepikai formák fellendülésével; olyannyira, hogy az első szemléletváltó regények (a *Megtudtam, hogy élsz* és a *Messze voltak a csillagok*), illetve az új tematikai lehetőségeket és korszerűbb szemléletet hozó első novelláskönyv (Duba Gyula: *Csillagtalan égen struccmadár*) egyazon esztendőben: 1963-ban jelentek meg. Duba Gyula, de a később – 1968-ban – jelentkező Gál Sándor s a még később – 1975-ben – bemutatkozó novellista Rácz Olivér legjellemzőbb elbeszélései tulajdonképpen a „szlovákiai magyar” regény szemléletének oldalhajtásai. Az idődimenzió ez esetben is a félmúlt: a háború és 1945–1948 nemzetiségtörténete; ami időben a legközelebb esik a mához, az a hagyományos faluközösség felbomlásának, újarétegződésének élményköre, tehát az ötvenes évek eleje. Ügyes csoportosítással akár regénnyé is kerekíthetők ezek a novellák; a háború élményét Rácz Olivér novellái – a *Tábori sakkjátszma*, a *Vidéki szálloda*, a *Bögrécske úr*, az *Álom Tivadar vétke*, az *Álom Tivadar hadparancsa* – idézhetnék; a hátországi megpróbáltatásokról Gál Sándor elbeszélései – az *Első*

osztályú magány, A király – vallhatnának a legnagyobb erővel; a „zárójeles évek” atmoszférájáról ugyancsak Gál tanúskodhatna a *Családi krónika* és a *Múmia a fűben* című elbeszéléseivel; az egykori falusi életvitel bomlásáról s a parasztközösségből kiszakadó egyén életérzéséről, az életformaváltás lélektani drámáiról az *Ugrás a semmibe*, a *Valaki kopogott az ablakon*, az *Őznyomon*, az *Angyal vagy madárijesztő* s a *Rohanó felhőrongyok a gép körül* című Duba-novellák és néhány Gál Sándor-írás (*Nem voltam szent, Föld, Csukák vonulása* stb.) vallhatna a leghitelesebben. Rácz, Duba és Gál novellái egyaránt a félmúltat faggatják tehát; a vallomásos-émlékező jelleg, akárcsak a „szlovákiai magyar” regényekből, a kispőzából is erősen kiütözik. A saját életanyag, személyes természetű élmény bensőségesé, líraivá teszi ezt a fajta prózastílust; mivel azonban főleg a Gál- és Duba-novellák hőseinek személyiségét, magatartásformáit, életérzését egyszerre, egyforma súllyal alakítja az idő két dimenziója – a múlt is, a jelen is –, nem hiányzik ebből a valóság szemléletből a reális disszonancia-élmény sem. Az ötvenes évek kispőzájának hősei úgy néztek a múltba, úgy idézték a tegnap szociális képeit, hogy a jelenben egyértelműen birtokon belül tudták és érezték magukat. Duba és Gál viszont – Koncsol László szép kifejezésével – „kétlelkű embereket” állítanak elénk, sodródó figurákat, akik múlt és jelen kettős meghatározottságában keresik a személyiség egyensúlyát, bonyolult lélektani viszonylatokat elemezve. Az *Ahol ilyen nagyszerű a tavasz* című Gál-novella hőseben egy villámsújtotta fa látványa fogalmaztatja meg a gondolatot: „Nem pusztult el. A következő tavasszal is kihajtott, lassan behegedt a hasadás, és most olyan, mintha két fa volna, pedig egy törzsről való, egy gyökérrendszer táplálja. De két törzs és két korona... Nagyon hasonlít ránk... Az életünkhöz.” Duba Gyula egyik elbeszélésében, az *Ugrás a semmibe* címűben, ugyancsak a fák – földből kitépett, szél-és esőtől csontfehér gyökerűvé lecsupált fák – képe indítja el a Gál Sándoréval szinte kísértetiesen egybehangzó gondolatsort: a hős „...kettős lénynek érzi magát, aki bár itt megy a patak partján, ugyanakkor valahogy máshol is van az időben, a rég múlt időben, és ott keresi ezt az embert, aki itt megy a patak partján”.

Nem szeretnénk e félmúltat idéző történelmi, nemzetiségtörténelmi, szociografikus tárgyú novellisztika értékéből semmit sem levonni. Sőt ki kell mondanunk: ebben a témakörben születtek a harmadvirágzás legerőteljesebb novellái; ez az irányzat volt képes a legtöbbet mondani társadalmi létünk egy bizonyos szakaszáról, közösségi mondandóval telítve kispőzánkat. De – s ezt is ki kell mondanunk –, de ez a fajta vallomásos-émlékező novella- és elbeszélésforma mintha túlságosan is a negyvenes-ötvenes évek társadalmi élményeinek a kalodájába szorult volna, képtelen áttörni a félmúlt korlátait, s emiatt adós marad mind a régebbi múlt, mind a jelen társadalmi valóságának az ábrázolásával. Az ötvenes évek kispőzájának meddőségét, mint már kifejtettük, a társadalmi-közösségi valóságunkhoz kapcsolódó téma- és szemléletváltás szüntette meg. Novellistáinknak – ha csak nem akarnak lemerevedni, megcsontosodni s általánosságok szintjén beszélni a társadalmi konkrétumoktól megfosztott, s csupán valamiféle „egyetemes” tulajdonságokkal felruházott emberről – ismételten szembe kell nézniük a tematikai és szemléleti megújulás egyre sürgetőbbé váló feladataival.

A jövő lehetőségei

A tematikai-szemléleti megújulás egyik lehetősége: az emlékezet határait ki kell tolni a háború előtti időszakra is, hiszen aligha vitatható, hogy a maga módján sorsélményünk, életünk alakulásának meghatározója az első világháború is, az új államkeretbe kerülés is, a tanácsköztársaságok kora is; s az 1945–1948-as kollektív elmarasztalás fájdalma sem érthető meg az előzmények: a dél-szlovákiai munkásmozgalom, a tornóci kiállítás, *A haladó magyarság tíz pontját* létrehozó szellemiség nélkül. Szociográfiában, emlékiratban, egy-egy publicisztikai írásban, riportban minderre már történt egy-két utalás; ennek ellenére azonban gondolkodásunkba – s különösen a novellisztika valóság szemléletébe – mindmáig nem épült be az a megkerülhetetlen tény, hogy a szlovákiai magyar lét – a maga küzdelmeiben és bukásaiban, megcsalattatásaiban és reményeiben – hatvanéves egység. Nem hiszem, hogy e máig élő folytonosságot csak a regény ábrázolhatja hitelesen, nem hiszem, hogy egy-egy korjelenség eleve széles medrű nagyepikai formát kíván. Illés Endre írja a háromkötetes *Magyar elbeszélők – 20. század* utószavában: „Válogatásommal bizonyításra törekedtem: újabb kori irodalmunkban a líra mellett a novella mondta ki a létünkről a legfontosabb és legforróbb szavakat.” Miért? Mert a novella egyetlen pontba sűríti a kort; mert a novella a próza gyémántja: lényegre csiszolt és tömör és kemény. Villanásai a kor egészére vetnek fényt; a részben az egész jellegzetes tendenciái, tipikus jelenségei csillámlanak.

Novellistáink történelmi emlékezte azonban, mint láttuk, csupán a második világháborúig ér. Kétségtelen: a középnemzedék életében a háború és az azt követő nemzetiségtörténeti eseménysorozat volt a meghatározó élményforrás. A korábbi történelmi eseményeket, a két háború közötti szlovenszkoí magyar sorsot fiatalon, gyermekként élték át; emlékezetük odáig nem ér. Ha azonban megszabadulnának a személyes emlékekből táplálkozó vallomásosságtól, az intellektusuk elérhetne odáig – lévén az intellektus hosszabb, mint az emlékezet –, hogy objektív anyagformálással, szituációteremtő képességgel modellálni tudnák a háború előtti életet is, összefüggéseiben látva és jelezve a szlovákiai magyar sors hat évtizedét. Mindaddig, míg erre sor nem kerül, történelmi emlékezetünk – az önmagunkról való tudásunk – marad csonka és hiányos. S ha a realizmus nem más, mint egy osztály, egy nép tudatos önszemlélete, akkor aligha szorul bizonygatásra, hogy szükségünk van a „honnan jöttünk” és „hogyan jöttünk” kérdések sajátos irodalmi megválaszolására is. Hiszen – Illyés Gyula szavaival szólva – „A múltat is teremteni kell. Egy korszak attól lesz múlt, hogy megírják... s valamirevaló múlt megteremtéséhez néha nagyobb erő kell, mint a jövőendőéhez: mindent pontosan a helyére kell tenni. A rosszul elrendezett, a rosszul megírt múlt föltámad, visszajár, állandóan zavarja az embert. A megíratlan idő meg egyszerűen el se megy; ködszerűen üli meg a tájat meg az elmét. Barbár, mint a teremtés előtti sötétség.”

A novella szó gyöke a nóvum: a friss hír, az újdonság. E szófejtés nyomás kisprózánknak egy újabb – egyre inkább súlyosbodó – problémájához jutunk. Elbeszélőink – hadd ismételjük még egyszer – túlságosan is a negyvenes-ötvenes évek kalodájába szorultak; olyannyira, hogy nemcsak a régebbi múlt, de e jelen felé sem igen mozdulnak el. Az 1948 februárjával – a nemzetiségi egyenjogúsítással kezdődő korszak lényeges vonásainak a fölfedezésével és művészi ábrázolásával, kivéve

a zárt faluközösségekből kilendített, új életformát kereső hős problematikáját, kisprózánk szinte teljes mértékben adós maradt. Pedig ez az immár három évtizedes időszak a szlovákiai magyarság tápászzkodásának, önösszeszedésének, önmegvalósító küzdelmeinek a kora. Rétegződik, differenciálódik a szlovákiai magyar társadalom; szaporodik a parasztból lett munkások – a bejárók, az ingázók, a vándormunkások – száma, kialakul a magyar iskolahálózat; felnő egy nagyszámú új pedagógus és kisebb számú nem pedagógus értelmiség; szerveződik – sajátos mikrokultúráként – a szlovákiai magyar irodalom, művészet, tudomány, népművelés. Aligha kértelkedhetünk abban, hogy ennek az időszaknak is voltak nagy koreszméi, lelkesítő korfeladatai; mögöttük munka, elképzelés, vágy, csalódás, konfliktus és öröm állt; mindezek mögött pedig a kor formálja és formálója: az ember, az ember a maga történelmi-társadalmi létének teljes meghatározottságában.

A kor kínálta témátár gazdagsága és kisprózánk tematikai szegényessége között, úgy véljük, ellentmondás feszül. Az a fajta jelen idejű novella, amely a társadalmiság igényének is megfelel, ritka, mint a fehér holló. Mai kisprózánk tematikája – némi egyszerűsítéssel – két csoportba osztható. Az egyiket az emlékidéző, a félmúlt társadalmi mozgásait is érzékeltető életképszerű elbeszélés és novella képviseli; a másik csoportot pedig valamiféle, nemzetiségi önismeretünk szempontjából közömbös „társadalmontúltság” jellemzi, olyan tematika, mely a lelki érzéseket, az ösztönélet rezdüléseit figyeli. Azt ugyan megnyugvással szemlélhetjük, hogy formájában, szemléletében, stílusában változatos és gazdag ez a fajta kispróza; színképén megfér egymás mellett Duba Gyula enyhe szatírába oltott epikai nyugalma (*Magánélet képekkel*), Gál Sándor szimbolizmusa (*Szemben velem kilenc tölgyfa*) vagy éppenséggel Kovács Magda folklórtól ihletett látomásossága (*Én, a csillagbognár; A halálos kimenetelű álom*) és Bereck József pszichologizálása (*Ha úgy veszszük, vereség*) stb. Legjobb novelláink formai változatosságával – úgy véljük – elégedettek lehetünk. Kevésbé örülhetünk viszont annak, amit „társadalmonkívüliség”-nek neveztünk; annak, hogy ezek az „általános emberi”, „lélektani” problémákat fessegető írások nem szocializálódnak, nem töltődnek fel eléggé a nemzetiségi társadalom által meghatározott kérdésekkel és jelentéssel. Az a fajta társadalmi témájú novella, amely egyféle szlovákiai magyar jelenidejűség szellemében íródott volna, ugyancsak ritkán olvasható; hirtelenében csak Grendel Lajos *Tanügyét* tudjuk említeni (Irodalmi Szemle, 1977. 6. sz.), amely egy frappáns történet ürügyén mély gondolatisággal veti fel a „nemzetiségi csoportérdek” és a nemzetiségi egyén erkölcsi magatartásának lehetséges viszonyait. Elgondolkoztató, hogy még a fiatal Kövesdi János prózája is abszolút mértékben múltidéző (lásd az 1976-os *András-napra megjövök* című kötetét); hogy Tóth Elemér könyve, a *Sárga, mint a nap* (1975) nagy általánosságok szintjén beszél szerelemről, szakításról, öregedésről, betegségről és halálról; hogy Zs. Nagy Lajos *Emberke, küzdj!* című szatíragyjűteménye (1975) a nemzetiségi társadalom életének a felületét sem igen borzolja; hogy ugyanez mondható el Dávid Teréz kisprózájáról (*Látomások*, 1974); hogy Kovács Magda a szlovákiai magyar valóságról elvélve és nagy áttételekkel szól; s hogy még az olyan, népből-közösségekben gondolkodó novellistáink is, mint Duba Gyula, Gál Sándor vagy Rácz Olivér, akik a félmúlt nemzetiségi társadalmáról a legemlékezetesebb képeket rajzolták meg, nem jutottak el jelenünk valóságáig, s közösségi problémáink helyett a nemzetiségi önismeret szempontjából közömbös kérdések novellisztikáját műve-

lik; gyakran nem is a legjobb teljesítményük szintjén. Érezhetően, hiszen ahol meggyöngül az *ethos*, ott szinte törvényszerűen halványodik az esztétikai érték is.

Mi magyarázza ezt a „jelenkivüliséget”? Időtávlatra van szükség ahhoz, hogy bizonyos témák „irodalomképesség” váljanak? Halványabbak egy-egy probléma körvonalai, a jellemek kevésbé markánsak, mint a nagy társadalmi földlökések idején, az „ezt vagy azt”-féle választás- és döntéslehetőségek korában? Összetettebb, bonyolultabb lett a valóság; árnyalataira nem eléggé éles a szem? Vagy nem csupán a szlovákiai magyar próza belügyéről van itt szó, hanem egy általánosabb korjelenségről, amely a stabilizált társadalmak irodalmát jellemzi? Az „egy az egyben” ábrázolás nehézségében kell keresnünk az okot? Részigazság mindegyik feltevésben van, nyilván. Mindez azonban végül is nem menthet föl a sürgető igény alól, hogy kisprózánk tematikája, kilépve a félmúlt idézéséből és az általánosságokból, a szó szoros értelmében korszerűbbé váljék.

Az irodalom természete ellen szólnánk persze, ha ezen a korszerűsödésen csupán a mai életképek tematikáját értenénk. Téma és mondanivaló, tudjuk, nem szükségszerűen esik egybe; a mű egész logikájában a kettő úgy viszonyul egymáshoz, mint jelenség és lényeg. Ha az emlékező-vallomások, közvetlen élményből fakadó novella mellé felzárkóznának az objektív kisprózaformák, ha nagyobb szerepet kapna az írói fantázia, a szituációteremtő képesség, a meg nem élt eseményeket is modellálni tudó készség, lehetővé válnék, hogy x jelenség lényegét egy y jelenség nyelvére „lefordítva” mondjuk ki. Mindehhez persze történelmi érzék, filozófiai műveltség és intellektuális hajlam szükséges; elemezni, bontani s más elemekből újra összerakni kell a valóságot. Szólhat mai kor- és sorsproblémáinkról – méghozzá történelemfilozófiai tapasztalatok nem lebecsülendő pluszával – a történelmi tárgyú novella meg elbeszélés is. A parabola ugyancsak alkalmas bizonyos erkölcsi-gondolati kérdések fölvetésére és megválaszolására; attól, hogy kiötlött figurái – Utasi Csaba találó kifejezésével élve – egy „Sehol sincs Mindenüttországban” mozognak, korproblémái és koreszményei lehetnek nagyon is reálisak, „itt és most” érvényűek. Számtalan magyar és világirodalmi példával igazolhatnánk, hogy e látszatra különös műfaj a legkomolyabb közösségi mondanivalók kifejezésére is alkalmas.

Foglaljuk össze a feladatokat és lehetőségeket. Ha a „formai fogyatékoság” helyett a „szemléleti fogyatékoság” kifejezést használjuk, teljes egészében idézhetjük – újra megismételhetjük, másfél évtized után! – Turczel Lajos véleményét: „...novellisztikánkat a fejlődésben, a korszerűsödésben főképpen két fogyatékoság fékezi: az egyre inkább elavuló szemléleti tradíció nyúgei és a mai korszerű tematika hiánya.” Úgy látjuk, kisprózánknak a differenciáltabbá váláshoz föltétlenül szüksége van arra, hogy a szlovákiai magyar társadalmi lét teljes dimenziójában, hatvanéves folytonosságában gondolkodjék. Tematikai gazdagodásának lehetősége egyrészt attól függ, hogy képes lesz-e megragadni a szlovenszkoói magyar társadalom valóságának egy-egy tipikus jelenségét, azaz előtörténetünket; másrészt pedig attól, hogy megújul-e az ötvenes évek utáni korszak társadalmiságában, s létrehoz-e ily módon egy jelen idejű, közvetlen társadalmi élményből táplálkozó prózát. Harmadik lehetőségként – akár a félmúlt előtti, akár a félmúlt utáni korszak ábrázolására – az objektív és az indirekt prózatípus felé való fordulás kínálkozik; más szavakkal: a történelmi tárgyú elbeszélés, ill. a parabola, a látomás meghonosítása. Példát, ha nem is sokat, hogy ezek az utak is járhatók, itt-ott már találunk. Rácz Olivér tette

eddig a legmerészebb kalandozást az új formák és az új szemlélet birodalmában; kötetének, az *Álom Tivadar hadparancsának* néhány darabjában, ha egyelőre nem is olyan kimunkáltan, mint a háborús témájú vallomásos-émlékidéző elbeszélésekben, már a parabola s a groteszk látomás keresi a maga történelmi-társadalmi tárgyát (lásd a gyűjtemény címadó írását s az *Ember a falont*, az *Átcsúszást* stb.). Kovács Magda versszerű, tömény líraiságú látomásai – föltéve, hogy az eddiginél fokozottabban töreksenek társadalmi és történelmi helyzetek modellálására – ugyancsak egykönnyen parabolákká válhatnak át. S az olyan – mai közösség-lélektani kérdéseket boncolgató – írások, mint a már említett *Tanügy*, talán az áttételes fogalmazásra kevésbé hajlamos, hagyományos realista novellisztikát művelőknek is föladják a leckét a szlovákiai magyar népközösség mai életének ábrázolásához egyre sürgetőbb tematikai megújulásból.

(1978)

ZSIGMOND ZALABAI
THE FIGHT WITH PROSE

The author in his study states that the Hungarian literature in Slovakia at the beginning of the 1980's lyre was the most, and drama was the less developed genre, and between the two was the prose, within which novels and short story literature in many cases touched the level of the lyre. Consequently, the author analyses the prose of the fifties, sixties and seventies. He also states that at the beginning of the fifties the prose was formally out of date and schematic, and began to develop only in the following decade: from the point of view of formality and attitude it was able to renew, firstly thanks to the development of novel-writing.

ZBORNÍK
FILOZOFICKEJ FAKULTY
UNIVERZITY KOMENSKÉHO
PHILOGICA

ROČNÍK XXXI

BRATISLAVA 1980

SLOVENSKÉ PEDAGOGICKÉ SAKLADATELSTVO
BRATISLAVA 1981